

İSLÂMDAN ÖNCE ARAPLAR ARASINDA KADININ DURUMU, ÂİLE VE TÜRLÜ NİKÂH ŞEKİLLERİ

ORD. PROF. ŞEMSEDDİN GÜNALTAY

Şark kaynaklarında “Câhiliyye devri” denilen İslâmdan önceki asırlarda, Arap yarımadasının, Yunanlılarca “Mes’ud Arabistan” (Arabia felix) diye anılan Yemen bölgesinin Sabâ’ (Ma’reb) ve Şan’a beldeleriyle “Taşlı Arabistan” adıyla anılan Hicaz’ın Mekte ve Yeşrib (Medine) gibi meskûn yerlerinde oturan halkından maadası, çok ibtidaî bir göçebe hayatı yaşıyordu.

Kahtânî denilen Arapların oturdukları Yemen, bugün olduğu gibi Peygamber zamanında da ‘Adnânî Arapların yaşadıkları Hicaz’dan siyâsî ve iktisadî hayat itibariyle tamamiyle ayrılmış bulunuyordu.

Çok eski bir tarihi olan Yemen halkı, Sabâ’î’ler ve Hîmyerî’ler zamanlarında da Hicaz’dan ziyade Habeşistan’la münasebette bulunuyorlardı¹. Kuzey-doğuda Irak’ın Kûfe bölgesinde eski Hîre çevresinde yaşayan ve Yemen Kahtânî’lerinden oldukları iddia edilen Benî Lahm ile yine Yemen Kahtânî’lerinden Suriye çevresine geçerek eski Nabaî’lere halef olan Gassânîler gibi İran ve Bizans imparatorluklarının vassalları olan Arap zümreleri ise, din ve ictimâî hayat itibariyle ateş-perest Sasânîlerin ve hıristiyan Bizanslıların kültür tesirleri altında Arap câmiasından az çok uzaklaşmışlardı.

Yabancı kavimlerin kültür tesirlerinden masun kalan Arapları Hazret-i Muhammed’in de mensup olduğu ‘Adnânî kabileleri temsil ediyordu. Nizâr ve Kunuş adlarıyla iki büyük zümreye ayrılan ‘Adnânîlerin Kuzâ’a, Muzar, Rebî’a, İyâd ve Enmâr adlarıyla ay-

¹ Başlangıcı çok eski zamanlara çıkan bu münasebet, Yemenlilerin Habeş’ten veya Habeşlilerin Yemen’den gelmiş oldukları yolunda iddialara yol açmıştır. Bunlardan, eski bir çağda Yemen’den Habeşistan’a büyükçe bir göç kafilesinin geçmiş olması ihtimali kuvvetli görülmektedir. Habeş dili ile Yemen’in Hîmyerî lehcesi arasındaki yakınlık ve Habeş’e’nin Becâ denilen bir yerinde bulunan ve M. ö. VI. asra ait olduğu anlaşılan “hatt-ı müsned”, yani Hîmyerî harfleriyle yazılı kitabe bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.

rılan büyük zümrelerinin sürü sürü kabîle ve batn'ları Tehâme, Hicaz ve Necd havalisinde göçebe hayatı yaşıyorlardı. Yalnız Mu-zarî'lerden İbn Kureyş kabilesinin bölündüğü on iki batn (soy), Mekke'de mukaddes Kâbe çevresinde yurtlaşmış bulunuyordu.

Hicaz'ın ikinci beldesi olan Yeşrib'de ise Yemen'in meşhur Ma'reb seddinin yıkılmasını intaç eden büyük seylâb âfeti üzerine Kuzeye göçen **Kahtâni'**lerden Evs ve Hazrec kabîleleriyle Filistin'de maruz kaldıkları türlü zulum ve katli âmlardan kurtulmak üzere çöle çekilen Yahudi Sıbt'lar oturuyorlardı.

Şu kısa tarihî malûmatın da belirttiği üzere Hazret-i Muham-med'in yaşadığı çağda yabancı kavimlerin tesirlerinden masun kalmış olan Arap ictimaî hayatını hakkiyle belirten zümreler ancak 'Adnânilere mensup olan kabîlelerdi. 'Adnânilerin Mekke'de yerleşmiş olan batnlarına mensup bazı şahısların ticaret kafîleleri ile Irak'a, Suriye'ye, Yemen'e gidip geldiklerini kesin olarak biliyoruz. Fakat, bu gibilerinin Kureyş kabilesinin ictimaî hayatı üzerinde büyük tesirler yapmış olmaları ihtimalini kuvvetlendiren belgeler yok gibidir.

Esasen Peygamberin din neşrine başladığı tarihlerde (609) **Kahtâni'**lerin yaşadıkları bölgelerde de kadının ictimaî mevkii 'Adnâniler arasındakinden farklı değildi. Babaerkil (patriarcal) hayatın bütün kuvvetiyle hâkim olduğu Arabistan'da, kadın, topluluğun bir uzvu değil, erkek zümresinin ihtiraslarını tatmin ve hizmetlerini îfa için yaratılmış bir mahlûk telakki ediliyordu. Kurû' yani âdet görme zamanında kadına karşı gösterilen muamele, Arap cemiyetinin kadın hakkındaki telakkisinin açık bir ifadesidir.

An'anelerin sarîh olarak belirttiğine göre Araplar, âdet görme zamanlarında kadınla birlikte oturmaz, onunla beraber yiyip içmezlerdi. Âdet görme zamanlarında kadınlar, obadan, çadırdan, evden çıkarılırlardı.

Bugün Güney Afrika'nın ibtidaî aşiretlerinde, Borneo'da, Yeni Gine'de, Vankover adasındaki yerli vahşîler arasında hâlâ yaşamakta olan bu âdet, o zamanlar, Arap kabîleleri arasında en çok riayet edilen bir gelenektir ².

² Bu umumî durum dışında bazı istisnalar yok değildir. Peygamber zamanında Mekke'nin en ileri gelen eşrafından 'Utbe b. Rebî'a'nın kızı ve ilk Emevî halifesi Mu'aviye'nin anası Hind'in, kocası Ebû Süfyân'ı nüfuzu altına aldığı ve Mekke'de Hazret-i Muhammed'e karşı açılan mücadelede erkekler kadar rol oynadığı, Siyer

Câhiliyye Araplarının kadına karşı mutlak bir hâkimiyetleri vardı. Bazan bir kadın boşandıktan sonra da eski kocasının tahakkümünden kurtulamazdı. Eski koca, boşadığı kadına eza vermek için onun başkasıyla evlenmesine mâni olabilirdi.

Umumiyetle Arap kadını, hukuk itibariyle erkeğin dînunda idi. Hiç bir hususta erkekle müsavi görülmez, bir iş hakkında erkekler gibi söz sahibi olamazdı³.

Arap kabilelerinde erkeğe nisbetle kadına daha az rağbet gösterilmesinde, daha aşağı kıymet verilmesinde, yaşadıkları muhit icablarının büyük tesirleri olduğunda şüphe yoktur. Aşîrî cemiyet halinde yaşayan Araplar, çöl hayatının zarureti olarak daimî surette mücadele ve gazve ile uğraşmağa mahkûm bulunuyorlardı. Devamlı surette boğuşmağa mecbur olan kabilelerin, batnların nüfuzları, kuvvetleri, refah ve servetleri, eli silah tutabilen fertlerinin sayılarıyla mütenasipti.

Çölde hangi kabile sayıca daha çok eli silâh tutan, boğuşabilen adamlar çıkarabilirse, galebeyi o kazanır, ganimetleri o toplar, bâdiyesinin en nüfuzlu, en satvetli kudretini o temsil ederdi. Bu hal,

kitaplarından anlaşılmaktadır. Fakat Bedr muharebesinde Peygamberin amcası Hamza'nın göğsünü yarmak, ciğerlerini dişleriyle parçalamak gibi hareketleriyle ne âfet olduğunu gösteren Hind'in bir istisna teşkil ettiği şüphesizdir. İkinci bir istisna teşkil eden Hatice ise ahlâkî yüksekliği ve şefkati ile Hind'den ayrılmaktadır. Bu mevzuda bk. Mansur Fahmy, *La Condition de la femme et l'évolution de l'Islamisme*. Paris 1913, 166 S.

³ Halâ ibtidaî bir hayat süren Maori'lerde bu itiyada büyük bir itina ve dinî bir bağlılık ile riayet edilmektedir. Maori'lerde âdet zamanlarında erkeğin kadına temas etmesi yasaktır. Âdet görme sırasında kadınla cinsi münasebette bulunmak, onun pişirdiğini yemek, en büyük bir haram irtikâp etmektir. Avusturyalı bir yerli, hayz zamanında karısının kendi yatağına yattığını görürse, tereddütsüz onu öldürmektedir. Bu zamanlarda kadın ayrı yaşamaya mecburdur. Kendisi kimse ile yemek yiyemez. Onun dokunduğu yemeklere de kimse el sürmez. Hattâ hayz zamanında erkekler kadınların yolda bıraktıkları izler üzerinde bile yürüyemezler. Bu sebepten kadınlar âdet zamanlarında, erkeklerin buldukları yerlere yaklaşmamaya çok itina ederler.

Fransız sosyologlarından Émile Durkheim, bu memnûiyeti, totemizm âkidesiyle izah etmektedir. Onun bu izahına göre totemcilikte kan umumî surette *tabu*, yani dokunulması haram olduğundan, bu kanın kendisiyle teması olan her şeyi de *tabu* yani haram yapmasına inanılmakta, hayz gören kadınlar tabu telâkki edilmektedir. Durkheim, ibtidaî cemiyetlerdeki *exogamie* yani dış kabilelerden evlenme usulünü ve mütakâmil cemiyetlerde görülen yakın akraba arasındaki izdivac memnûiyetini de bu eski akîde ile izah etmektedir.

Arap câmiasında kadına nisbetle erkeğe daha çok rağbet edilmesine, ona daha fazla kıymet verilmesine sebep oluyordu. Bu yüzdendir ki Arap, doğan çocuğu erkek olduğu takdirde şenlik yapar, iftihar ederdi. Kız olduğu surette bilakis sıkılır, utanır, kızarır, bahtsız yavruyu âile için bir şeâmet, bir felâket sayardı⁴.

Kız evlâdı hakkındaki bu geri telâkki, Araplar arasında yeni doğan kız çocuklarını diri diri gömmek gibi tüyler ürpeten bir cânilige yol açmıştı. Bu menfur âdete *ve'id*, diri diri gömülen bedbaht kızcağıza da *mev'ûde* deniliyordu.

Ve'id, yani yeni doğan kız çocuklarını diri diri gömmek âdeti, Benî Temîm, Kureyş ve Benî Kinde kabileleri arasında taammüm etmişti. Hattâ bu korkunç âdet bazı kabileler arasında menfur bir cinayet değil, iyi bir itiyad telakki ediliyor, « دفن البنات من المكرمات » [Kızları diri diri gömme kiyi hasletlerdendir] söziyle bu menfur hareketle övünülyordu. Menşei tarihin karanlık çağlarına dayandığında şüphe olmayan bu vahşiliğin zuhuru hakkında Arabca kaynaklarda bir menkıbe nakledilmekte ise de⁵ bunun vuku'dan

⁴ Arapların kız çocuklarına karşı böyle bir telâkkide bulduklarını *Kur-ân*'dan öğreniyoruz. Na'hl sûresinin 58 ve 59. âyetlerinde Arapların bu telâkkileri şöyle anlatılıyor : « واذا بشر احدكم بالانثى ظل وجهه مسوداً و هو كظيم ، يتوارى من القوم من سوء ما بشره ايمسك على هون ام يدسه في التراب » (İçlerinden birine bir kız çocuğu olduğu müj-desi verildiği zaman, gayzını sinesine çekerek hiddetinden yüzü kapkara olur. Kendisine verilen kötü müjdeden dolayı herkesten saklanır. Bunu ne yapayım ? Hakarete katlanarak alıkoyayım mı? Yoksa toprağa mı gömeyim? diye şaşırık alır).

⁵ Müberred'in *El-Kâmil* adlı kitabında Benî Temîm kabilesinde bu çirkin itiyadın zuhuruna dair şöyle bir menkıbe görüyoruz : « Benî Temîm kabilesi, Hîre'deki Âl-i Lahm emirlerine her sene muayyen bir vergi verirlerdi. Bir yıl, bu vergiyi ödeyemediler. Hîre emiri olan Nu'mân vergiyi tahsil için üzerlerine asker gönderdi. Bu kuvvet Benî Temîm'in hayvanlarını, zapt kadın ve kızlarını esir ederek Hire'ye götürdü. Benî Temîm şeyhleri Nu'mân'a girerek hayvan sürülerini kendisine kalmak üzere kadın ve kızlarının geri verilmesi için yalvardılar. Nu'mân, esir edilerek gitirilen Benî Temîm kız ve kadınlarından isteyenlerin yurtlarına dönmeleri müsaadesini verdi. Bütün esir kız ve kadınlar avdet ettiler. Yalnız bu kabileden Kays b. 'Aşım'ın kızı, hissesine düştüğü adamı sevmiş olduğundan babasının evine dönmedi. Bundan müteessir olan Kays, bir daha kız evlâdı olursa öldüreceğine yemin etti. Bu suretle Benî Temîm kabilesi arasında kız evlâtları diri diri gömmek âdeti zuhur etti.,»

Fakat, *El-Kâmil*'de görülen bu menkibenin sonradan uydurulmuş olması ihtimali kuvvetlidir. Çünkü Arapların kız evlâtları diri diri gömmek itiyatları pek

sonra ta'lil mahiyetinden bir şey olduğu açıkca anlaşılmaktadır. Bir çok itiyadların başlangıcı gibi bu çirkin hunharlığın da coğrafi muhitin ve iktisadî âmillerin tazyiki altında belirmiş olduğu Kur'ânın bir âyetinden açıkca anlaşılmaktadır ⁶.

Şüphe yok ki, tarihin karanlık devirlerine dayanan çağlardan beri, çöl mıntakası olarak tanıdığımız Arabistan, üzerinde yaşayan insanlara refahlı bir hayat temini kabiliyetinden mahrum bulunuyordu. Çöldeki maişet darlığı, burada evlâd yetiştirmek meselesini çok müşkil bir duruma sokuyordu. Erkek çocuklar az bir müddet sonra gâretlere iştirak edebildiklerinden, onların iaşeleri meselesi, babalarının gözünü o kadar yıldırılmıyordu. Fakat, kız evlâdlar böyle değildi. Onlar, bu coğrafi ve iktisadî durum içinde birer fakr ü sefalet âmili oluyorlardı. Bundan başka kabîlelerin birbirleriyle daimî gazveleri neticesi olarak mağlup kabîlelerin kadınları ve kızları galiplerin eline geçiyor, onların şâirlerine övünme vesilesi oluyordu. Mağlup babaların namuslarını, şeref ve haysiyetlerini rencide edecek şiiirler, kabîleler arasında dilden dile dolaşıyordu. Bu sebepten kız çocukları, doğmalarını müteakip diri diri gömülüyorlardı. Peygamber, Câhiliyye devrinin bu menfur itiyadını şiddetle takbih etmiş, Araplar arasında tabii bir itiyad haline gelen bu yürekler paralayıcı fâcianın önünü almıştır ⁷.

eskidir. Halbuki menkıbede bahsedilen Numan'ın Peygamber devrine yakın bir zamanda yaşadığı malûmdur. Esasen bu menfur âdet Benî Temîm'e de münhasır değildi.

⁶ Kur'ân'ın bu konudan bahseden âyetlerinden: « ولا تقتلوا اولادكم حشية اطلاق نحن نرزقكم و اياكم ان قتلهم كان خطاء كبيراً » (Kendi evlâdınızı fukaralık ve ihtiyaç korkusu ile sakın öldürmeyiniz. Biz onların ve sizin rızkınızı veririz. Onların katli büyük günahdır.) âyeti bu sebebin iktisadî olduğunu tasrih etmektedir.

⁷ Müfessirler, kız evlâtların diri diri gömülmesi itiyadını nefretle karşılayan Kur'ân'ın bir âyetini izah ederken şöyle bir rivayet naklederler: Bir gün peygamber kızlarından birini kucağına alarak otururken Benî Temîm kabilesi şeyhlerinden Qays yanlarına girmiş, kız çocuğunu peygamberin dizinde görünce: — “Yâ Muhammed, kokladığımız bu koyun kimindir?” diye sormuş. Kabile şeyhinin kız evlât hakkındaki bedevî telâkkisini belirten bu suale karşı Peygamber, kendi zihniyetini belirten tek bir kelime ile: —“Kızım” cevabını vermiş. Bu defa Benî Temîm şeyhi çöl anlayışını daha ziyade açıklıyarak:—“Aman ne diyorsunuz! Benim de bunun gibi bir kızlarım çok vardı. Fakat hiç birini kucağıma alarak koklamadım, hepsini diri diri mezara gömdüm,, yolunda barbarca mukabelede bulunmuş. Bu son sözlerden daha çok tiksinen Peygamber kendisine: —“Bedbaht adam ! Kalbinde insanlık duygusu da mı

Fakat, ıztırplı çöl haytına az çok dayanabilmek için kadının da, erkek kadar değilse de yine az çok çalışmasına ihtiyaç vardı. Erkek gazve'lerde muharebe ve çapulculukla meşgul iken çadırdaki çocuklara bakmak, develeri, koyunları sağmak, hurmanın lifinden hasır, devenin tüyünden bornos, koyunun yününden *izâr*, keçinin kılından çul örmek de kadına düşüyordu. Bundan başka kabîle başına uğradığı zaman müdafilere su dağıtmak, onları şiirlerle teşcî etmek, yarahlılara bakmak da yine kadınlara âit görevlerdi.

Fakat, hayat mücadelesindeki bu esaslı rolüne rağmen bedevî kafası cemiyette kadına yine önemli mevkiini vermeğe bir türlü yanaşamıyordu. Yalnız hür kadınlar, bir erkek çocuk anası olduktan sonra çadırdaki diğer kadınlar arasında üstün bir mevki kazanıyorlardı. Halbuki câriyelerin veya gazvelerde gasbedilen hür kadınların ne kabiledede ne de çadırdaki hiç bir itibar ve mevkileri yoktu.

Arap, câriyesiyle dişi devesini bir tutuyor, aralarında bir fark gözetmiyordu. Hattâ bazıları genç ve güzel câriyeler toplayarak bunları ticaret sermayesi yapmayı şerefizlik saymıyorlardı⁸. İnsanlık haklarına lâıyk görülmediklerinden Kadınlara, ana ve baba ile kocalarına vâris olmak hakkı da tanınmıyor, erkekler istedikleri kadar karı alabiliyorlardı.

İçinde yetiştiği cemiyette ahlâkî, ictimai, siyasi ve dinî büyük inkılâplar yapan, karanlık devirlerin mirası olan geri ve çirkin telâkki ve itiyadları kökünden söken Hazret-i Muhammed, âile müessesesini de evvelâ kadının cemiyetin esaslı bir rûknü olduğunu

yok. Evlât muhabbeti hissetmeyecek kadar katı yürekli misin?, ifadesiyle kalbî teessürünü belirtmiştir. Müfessirler: «و انا المؤمنة سئلت باى ذنب قتلت» (Diri diri gömülen kıza, ne günahla öldürüldüğü sorulduğu zaman her nefis hayır ve şerden işlediklerinin cezasını görecektir) âyetini bu muhavere ile ilgili görürler.

⁸ Peygamberin islâm dinini neşre başladığı sırada Yezrib'de bu yüzden hayli servet sahibi olan 'Abdullâh b. Übeyy, Peygamberin buraya hicretinden sonra bu çirkin ticarete devam etmişti. Zâhiren İslâm dinini kabul eden fakat içlerinde Peygambere ve müslümanlığa karşı sönmez bir kin ve düşmanlık besleyen ve bu yüzden Kur'ânda münafıklar adı verilen zümrenin başı olan bu adamın ismen müslüman olduktan sonra da bu menfur sanata devam ettiğini, hadis âlimlerinden Müslim'in *Müsned*'indeki bir hadisten öğreniyoruz. Câbir b. 'Abdullâh'ın rivayet ettiği bu hadise göre 'Abdullah b. Übeyy altı cariye alarak bunlara fahişelik ettirmek suretiyle para kazanıyormuş. Bunlardan ikisi peygambere giderek rızaları hilâfında fuhuşa icbar edildiklerinden şikâyet etmişler. Bunun üzerine peygamber « لا تکرهوا فتیاتکم علی البغاء وان اردن تحصنآ » (Cariyelerinizi zorla fuhuşa sürmeyiniz) âyetini tebliğ ederek, müslümanlara bu menfur sanatı menetmiştir.

belirtmiş, kadının *ḳurū*' zamanında tabu telakki edilmesi gibi totemcilik zihniyetini yıkmış, Câhiliyye devrinin barbar âdetlerini menetmiş⁹, âile müessesesini bugünkü telâkkilere uygun temeller üzerine kurmuştur.

İslâmiyetin zuhur ettiği çağda Araplar, ictimai hayat itibariyle totemli klan ve ana hakimiyeti esasına (anaerkil-matriarcal) dayanarak totemli klan devrini geçirmiş, baba hakimiyeti temeline istinad eden (babaerkil-patriarcal), totemsiz klan yani *ḥay* haline yükselmişlerdi¹⁰. *Ḥay*'lar, mer'aları, kuyuları (su menbaları), tanrı-

⁹ Müfessirler «... و يسئلونك عن الحميض» âyetini izah ederken, *ḳurū*' yani âdet görme zamanlarında kadınların dokunulması haram bir tabu olarak atelâkkisinin ve bunun neticesinde onlarla bir arada bulunmak yasağının müslümanlıkta da devam ettiğini sanan Bâdiye Araplarından bazıları peygambere müracaatla kış mevsiminde *ḳurū*' yasağına riayet mecburiyetiyle dışarıya atılan kadınların soğuktan türlü hastalıklara uğradıklarını, elbiselerini bunlara verdikleri takdirde kendilerinin barınmadıklarını arzetmiş, bu yasağın kaldırılması ricasında bulunmuşlar. Ashâbdan Şâbit b. üd-Düccâc da Yahudilerin hayz zamanlarında karılarıyla konuşmadıklarını, birlikte yemek yemediklerini söyleyerek müslümanlığın bu husustaki hükmünün belirtilmesi lüzumlu olduğunu söylemiş. Bunun üzerine peygamber, bu âyeti okumuş ve bununla tabu telâkkisinin kaldırıldığını, âdet zamanında kadınların evlerinde kalacaklarını, onlarla birlikte yenilip içileceğini, memnüiyetin sıhhi ve ahlâkî sebeplerle yalnız cinsî münasebete hasredilmiş bulunduğunu izah etmiştir.

¹⁰ Sosyologların Avustralya, Yeni-Gine ve Afrika içlerinde ibtidaî hayat yaşayan kabileler arasında yaptıkları esaslı incelemelere göre, Totemizmle bağlı ibtidaî klanlar totemli ve totemsiz olmak üzere iki tip arz etmektedir. Totemli klanlar da anaerkil (matriarcal) ve babaerkil (patriarcal) olmak üzere iki zümredir. Anaerkil klanlarda akrabalık yalnız ana cihetindedir, yani çocuk anasının totemine ve klanına mensuptur. Bu nevi klanlarda akrabalığın esası kadın olmakla beraber, klanın başkanlığı anaya değil dayıya aittir. Çocuk babasının ne totemi ile ne de klanı ile alâkalı olmadığından velilik ve vasilik hakkı da babanın değildir. Babası adeta döl veren geçici bir seyyahtır. Çocuğun velisi kendisinin ve anasının mensup olduğu klanın başkanı olan dayıdır. Buna karşı dayının varisi de kendi oğlu değil yeğenidir.

Klan hangi neviden olursa olsun, mensuplarının mükellef oldukları ödevler, akrabaların birbirlerine karşı yapmaları gereken vazifelerden ibarettir. Çünkü klan mensup bütün fertler aynı toteme bağlı olmak itibariyle aynı âilenin üyeleri sayıldıklarından birbirlerine yardım etmek, birbirlerinin öcünü (intikamını) almak, birbirlerinin matemini tutmak, klanın müşterek mabuduna ibadet etmek hepsi için müşterek vazife olmuştur.

Totemli klanlarda karabet, totem birliğine dayandığından bunlarda, fazla olarak aynı klan mensuplarının birbirleriyle evlenmeleri yasaktır. Aynı klan mensup kadını erkeğin cinsî münasebette bulunmaları haram, yani en büyük suçtur.

Avustralya klanları arasında yapılan incelemelerden totemizmin devam ede-

ları müşterek olan ve beraberce göçüp konan, bir nevi müşterek mülkiyete malik kümelerdi. Her *hay*, Benî Temîm, Benî Esed.. diye anılıyordu. *Hay*'lar içinde *âl* adıyla ayrılan, *âl* içinde de '*iyâl*' ismi altında toplanan daha küçük topluluklar bulunuyordu. *Âl*, aynı obada oturan, dede, oğullar ve torunlarla bunların çocuklarından mürekkepti. *Âl*'in çadırları, sürüleri müşterekti. '*iyâl*'e gelince, bu da koca ve karı ile çocuklarını ihtiva eden en küçük küme idi. Her *hay*, müteaddit *âl*'leri, her *âl* de müteaddit '*iyâl*'leri ihtiva ediyordu.

Görülüyor ki Câhiliyyet'de yani İslâmdan evvel, Arap kümeleri biri ictimaî âile, diğeri tabiî âile diye ayırabileceğimiz iki yığın halinde bulunuyorlardı. Filân oğulları (Benî filân) diye anılan *hay*'lar, dinî ve hukukî bir mahiyeti haiz klanlardı. '*Âl* ve '*iyâl*'ler ise dinî ve hukukî bir müeyyideyi yani ictimaî bir mahiyeti olmayan tabiî âilelerdi. İleride bahsedeceğimiz Câhiliyyet devri nikâhlarında dinî bir hüviyet görülememesi *âl* ve '*iyâl*'in henüz ictimaî âile mahiyetini alamamış olduklarını belirtmektedir.

İslâmdan önce Araplar'da kadınla erkeği birbirlerine bağlayan nikâh, dinî bir mahiyeti haiz olmadığından kadın, ancak çocuk doğurduktan sonra '*iyâl*'e dahil olabiliyordu. Kadın çocuk doğurmadan öldüğü takdirde kocasının ta'ziye edilmemesi bundan ileri geliyordu. Hattâ, çocuksuz kadın, herhangi bir sebeple *diyât* vermiye mecbur olursa, bu *diyât* kocası değil, kadının mensup olduğu *hay* (klan)

bilmesinin klanın anaerkil olmasına bağlı olduğu anlaşılmuştur. Erkekler, ehli hayvanların evcilleştirilmesi veya muharebelerde elde ettikleri ganimetlerle mal sahibi olarak beğendikleri kızların babalarına ağırlık vermek kudretini kazandıktan sonra, onları kendi klanlarına götürmeye başlamış, bu suretle yavaş yavaş anaerkil ortadan kalkmış, yerine babaerkil kaim olmuştur. Bu zamandan itibaren totemcilik de tedricen kaybolmuş, ancak son izleri yaşayabilmiştir.

Anlaşıldığına göre İslâmiyetin zuhûrundan çok zaman evvel, Araplarda da ictimaî tahavvüller bu suretle vukua gelmiş yani gerek ehli hayvanların evcilleştirilmesi ve gerek nüfusun çoğalmasıyla ticarî kervancılığın başlaması çoğalan gazvelerle kazanılan ganimetlerin artması, ve gerek deve tüyünden bornos, hurma lifinden hasır sepet keçi kılından çul, koyun yününden maşlah örnek gibi ibtidaî sanatların gelişmesi sayesinde Arap genci kayın babasına istediği ağırlığı vererek zevcesini kendi *hay*'ına götürebildikten sonra ana hissi totemcilik de tedricen kaybolmuş, zamanla totem de unutulmuş, yerlerine babaerkil aile ile isim iştiraki üzerine müesses totemsiz *hay* kaim olmuştur. Hazret-i Muhammed din neşrine başladığı sıra Araplar ictimaî aile itibariyle bu son şekilde yani babaerkil âile ve totemsiz *hay* halinde bulunuyorlardı. Anaerkil devirlerinin dinî bir mahiyet arzetmeyen nikâhı da, az çok değişmelerle son iz olarak Mut' anikâhı şeklinde yaşıyordu.

ödedi. Bu devirlerde yalnız hay karabetine kıymet verildiğinden sıhrî karabetin ehemmiyeti yoktu. Hattâ evlenmenin icab ettirdiği *memnû'iyet* de mevcut değildi. Baba ölünce, oğlu, üvey analarını alabiliyordu.

Araplar matriarcal (anaerkil) klanlar halinde iken hay yalnız kandaşlardan (Zevî'l-erhâm) ibaretti ¹¹. Fakat hay'lar, anaerkil mahiyetlerini kayb ve aralarında kan dâvası zuhûr ettikten sonra vaziyet tabiatıyla değişmiş, ictimai âile yani hay, patriarcal (babaerkil) mahiyet almıştır. Bu hay'larda amme velâyeti bulunmadığından ferdlerin haklarını temin eden bir müeyyide zuhûr etti ki o da ibtidaî cemiyetlerde olduğu gibi, *kan dâvası*'dır.

Kan dâvası usulüne göre, bir ferdin irtikâb ettiği cürümden mes'ul olan yalnız onun şahsı değildi; belki mensup olduğu bütün hay idi. Tecavüze uğrayan bir ferdin intikamını almakla da yalnız kandaşları değil, mensup olduğu hay'ın bütün fertleri mükellefti. Bu umumî hay'lar arasında bitmez, tükenmez kan dâvası mücadelelerini intaç ettiğinden *diyot* usûlü bulunmuş, bundan da *'âkıle* müessesesi doğmuştur ¹².

Görülüyor ki Arap câmiası hay, anaerkil mahiyette iken akraba rahimdeşlar (Zevî'l-erhâm)'dan ibaret iken, hay babaerkil mahiyeti alarak kan dâvalarından diyot usûlü doğunca, 'âkıleyi teşkil eden akraba, 'aşabe adıyla evvelce bütün akrabayı içine alan rahimdeşlar'dan ayrılmışlardır. Rahimdeşlık adı da 'aşabe haricinde ka-

¹¹ Zî-rahm, akraba demektir. Rahm döl yatağı olduğuna göre, zî-rahimin akraba mânasına gelmesi, Arapların bu devirlerde akrabalığı ana rahminde iştirak suretinde telâkki ettiklerini belirtmektedir.

¹² 'Ākıle lâfzı, 'Aql kelimesinden gelmiştir. 'Āql, öldürülenin diyotini bağlamak yani vermek mânasına olduğuna göre akıla diyot bağlayan, diyot vermek zorunda olan cemaat demektir. Bu söz, sonraları bir adamın 'aşabesine itlâk olunmuştur. Çünkü bu 'aşabe, hataen bir öldürme vak'ası olup da diyot lâzım geldiği takdirde diyoti vermek ödevindedirler. Bu mânaya göre Ākıle, fertleri arasında kan davası tesanüdü bulunan cemaat demektir. Eski Arap ananesi icabı olarak bir 'âkıle'ye mensup bir ferdin işlediği cürümden akılaya bağlı insanların hepsi mesul oldukları gibi bir ferde vukubulan taarruzun intikamını almak da akılaya bağlı bütün fertlerin vazifeleri idi. Bu ananeye göre bir hay'a mensup fertlerden birinin intikamını almak yalnız onun âl ve 'iyâline değil bütün akılasına teveccüh ediyordu. Bu intikam mutlaka taaruz eden adamdan değil, onun her hangi bir akılasından alınıyordu. İntikamın diyot almak suretiyle telâfisi takarrür edince, diyoti vermek gibi, diyoti almak hakkı da bütün 'âkıle'ye ait oluyordu.

lan akrabaya inhisar etmiştir. Hay'da bir aşabe'ye dahil olan fertlerin cümlesi birbirlerinin velisi idiler. Diyet vermeğe mahkûm olan bir adamın yakın bir aşabe'si yoksa hay'ın yakın aşabe'den olmayan fertleri, bu diyeti vermekle mükellefti. Nasıl ki vârisi olacak yakın aşabe'si yoksa kendisine uzak aşabe'si vâris olurdu.

Hukukî bir müessese mahiyetinde doğan âkile akrabalığını ifade eden *neseb-i aşabe* ¹³ ictimaî hayatın gelişmesiyle genişlemiş, neticede bir de kandaş olmayan sun'î akrabalar zuhûr etmiştir. Sebeb-i aşabe adı verilen bu akrabalık hay mensuplarından birinin, yabancı bir adamı kendi nesebine ilhak ederek kendi âilesi efradından ilân etmesiyle oluyordu. *İstilhak* denilen bu usûl ile âileye katılan adam, eğer hür ise *de'iy* adını alır köle veya esir ise, alan adamın mevlâ'sı olurdu. Araplar de'iy'i âilenin öz evlâdı gibi saydıklarından, ölüm vukuunda âile mirasına girer, kendisi öldüğü zaman da âile fertleri ona vâris olurlardı ¹⁴.

Câhiliyye devrinde hay'a istilhaktan başka bir de *hîlf* ve *muvâhât* (kardeşlik) yoluyla bir takım yabancılar alınabilirdi. *Hîlf* tarikiyle istilhak bazı sebepler dahilinde olurdu. Esir düşüp kurtulmak için icabeden *fidye*'yi verememek bu sebeplerden biri idi. Bu gibi esirler, kendisini esir eden adamın mensup olduğu hay'ın damgasıyla damgalanır ve bu andan itibaren o hay efradından sayılırdı. Bu gibilere *halîf* denilirdi ¹⁵.

¹³ Neseb aşabeliği kandaş akrabaları ihtiva ediyordu. Arapların telâkkilerine göre neseb aşabeliğinin üç nevi olduğu anlaşılıyor: 1) Nefsi itibariyle aşabe, (*Aşabe bi-nefsih*): bir adamın oğullarından, erkek torunlarından, babasından ve baba cihetinden olan dedelerinden, kardeşlerinden kardeşlerinin oğullarıyla erkek torunlarından ibarettir ve yalnız erkekleri içine almaktadır. 2) Gayri yüzünden asabe (*Aşabe bi-ğayrih*): erkek kardeşleriyle birlikte bulunmak itibariyle aşabe olan kadınlardır. 3) Gayriyle beraber asabe (*Aşaba ma'ğayrih*): diğer bir münasebetle aşabe olan kadındır.

¹⁴ Emevîlerin cedit olan Ümeyye, Zükvân adlı kölesini istihlak suretiyle kendi ailesine almış ona Ebû Amr künyesini vermişti. Üçüncü halife Osman'ın ana cihetinden kardeşi olan Velid bunun zürriyetindendi.

¹⁵ Halîf, de'iy'den farklı idi. De'iy, hay'daki âilede öz evlât gibi telâkki edildiği halde, halife böyle telâkki edilmiyordu. Gerçi halîfe de ithal edildiği hay fertleri gibi mirasa girerek onlar kadar hisse alırdı. Fakar, halîf öldürülürse diyeti hay'ın fertleri gibi tam olmazdı. halîfin diyeti, asillik diyetinin yarısı olmak teâmül icaplarındandı. Bundan başka hîlf ve muhâlefe yalnız fertler arasında değil hay'lar ve batnlar arasında da olurdu muhafalenin bu şekli, birbirine yardım için karşılıklı ahd ve peyman suretiyle olursdu. İslâmiyetten evvel Kâbe vazifeleri yü-

Kardeşlik (muvâhāt) de hîlf'e benzeyen 'aşabe sebeblerindendi. Bu an'aneeye göre bir Arap yabancı biriyle kardeşleşirse ona hakikî birader nazariyle bakar, karşılıklı olarak birbirlerinin miraslarına konarlardı. Veraset hakkı, karşılıklı yardım ve intikam almak mecburiyeti gibi kardeşliğin zarurî olan mükellefiyetleri, istilhâk tarihiyle hay'a giren ferdlere de şâmildi.

İstilhâk, hîlf, muvâhāt, vilâ' yollariyle hay'a girme sebebi, çölde varlığı korumak mecburiyeti idi. Amme haklarını koruyan müesseselerden mahrum bir bölgede kan dâvası tesanüdüne malik bir zümreye katılmak, nefsi muhafaza için tek çare idi.

Câhiliyyet devrini ayırd eden kan dâvası, hay'lar batn'lar arasında hususî bir ahlâk telakkisi yaratmıştı. Bu ahlâk yalnız hay mensuplarını mukaddes ve hukuka malik sayıyor, hay haricinde kalanlara karşı hiçbir vazife ve mükellefiyet tanımıyordu.¹⁶ Arap kabileleri arasında bitip tükenmiyen kanlı münazaalar, bir kabîle fertlerinin diğer kabileden onların mallarını, canlarını ırzlarını kendileri için mübah ve meşru görmeleri, bu ahlâktan doğmuştu. Hazret-i Muhammed, ahlâkı bu dar sahadan kurtararak ona bütün insanlığa, hattâ bütün canlı mahlûklara şâmil, geniş ve yüksek bir mahiyet verirken, eski devirlerin bu ahlâkını *hamiyyet-i câhiliyye* tabiriyle kötülemiştir.

Câhiliyye devrinde, Arapların kadın ve âile hakkındaki telakkileri, onların nikâh müessesesini nasıl anladıklarını takdir imkânını vermektedir. Âileyi hay telâkki eden bir cemiyette, evlenmenin münhasıran cinsî münasebeti tatmin etmekten başka bir manası olamayacağı tabiidir. Bugün bir yuva kurmak üzere erkekle kadının mukadderat birliği yapması demek olan *nikâh* lafzı, o zamanlarda

zünden Abd-i Menâf oğulları ile Abdü'd-dâr oğulları arasında çıkan münazaa üzerine yine Kureyş batnları arasında *Hîlfü'l muşayyebân* ve *Hîlfü'l-ahlâf* ahlâf adlarıyla aktedilen eski Mekke'nin, edebiyata geçen tarihi olaylardır. İslâmiyatten evvel Yesrib (Medine)'deki Evs ve Hâzrec kabileleriyle yahudilerden Benî nazîr ve Benî Kaynûka arasında bu nevi muhalefeler aktedilmiş olduğunu Siyer kitaplarından öğreniyoruz.

¹⁶ Araplardaki hay, eski yahudilerin Sıbt'ı ile Romalıların Jens (Gens) mahiyetinde idi. Sıbt ve Jens'de olduğu gibi hay'da da akrabalığın tek nişanesi isminin müşterek olmasından ibaretti. Bu iştirak akrabalığın zaruri olan bütün mükellefiyetlerini icabettiriyordu İstilhakla Hay'da dahil olan dei, Roma'da evlât edilince (adaption) suretiyle Jens'e giren Kliyant (Client)dan farklı değildi.

bugünkü manayı değil, kadınla cinsî münasebette bulunmayı ifade ediyordu.

İslâmiyetten evvel Araplar arasında, cinsî münasebet anlamında kullanılan nikâhın müteaddid şekilleri vardı. Bunlardan Mekke eşrafı arasındaki nikâh şekli, kızın bir bedel mukabilinde satılması mahiyetinde bir alış veriştir. Kızı almak için verilen ağırlık (*şidâk*) kızın babasına, eğer babası yoksa ondan sonra gelen en yakın 'aşabesine verilirdi. Baba kızını, alacağı bedele göre istediği adama verebilirdi. Kızın rızasını tahsile lüzum görülmezdi. Yalnız eşraf, çocuklarını evlendirirken *küfüv* hususuna ehemmiyet verdikleri anlaşılmaktadır.

Ağırlık vermek meselesi baba hâkimiyetine intikal zamanlarında başlamış, netice kadının aleyhine olmuştur. Çünkü erkek bir ağırlık vermekle kendini kadın üzerinde her nevi tasarrufa hak kazanmış addetmek yolunu tutmuş, neticede kadın tam manasiyle her türlü hukuktan mahrum bir esir durumuna düşmüştür.

Muhtelif kaynaklarda verilen bilgiye göre¹⁷ Câhiliyye devrinde yani İslâmdan önce Araplar arasında yapılan nikâh şekillerinin başlıcaları şunlardır:

1- *İstibzâ' nikâhı* : Asil adamdan zürriyet almak için kadının âdet görmediği zamanda (*tuhr* zamanında) kocasının rızasıyla, eşraftan biriyle münasebette bulunarak döl alması idi. Arap, aklınca asil bir evlâda malik olmak istediği zaman, hayızdan pâk olduğu zamanda zevcesine: "Git, falan erkekle münasebette bulun, ondan bir döl al!" der, ve o adamdan gebe kalıncaya kadar karısına yaklaşmazdı.

2- *Bedel nikâhı* : İki erkeğin karılarını mübadele etmeleri âdeti.

3- *Hıdn nikâhı* : Hür kadınların sevdikleri erkeklerle gizlice birleşmeleri. Bu harekette bulunan kadınlara *müttehiza-i hıdn* denilirdi. O zaman cemiyetin telâkkisine göre câriyelerin âşikâre zina etmeleri ayıp sayılmadığı halde hür kadınlar için böyle bir hareket çok kötü görüldüğünden, hür kadınlar, gizlice dost edinirlerdi.

¹⁷ Bu hususta Buḥārî'de peygamberin tanınmış eshabından Zübeyr'in oğlu 'Urve'nin teyzesi ve peygamberin zevcesi Ayşe'den naklettiği uzun bir hadis bulunduğu gibi Alūsî-zâdenin Arapların eski hayatı hakkında yazdığı *Bulūḡi'l-ireb fî ma'rifeti'l-'Arab* adlı kitabında bu konuya ait eski kaynakların verdiği malûmatı toplamıştır.

4- *Ortak nikâh (Nikâhu'l-müşterek)*: On kişiden az olmak üzere bir takım erkekler aralarında uyuşarak bir kadını müşterek zevce edinmek âdeti. Böyle bir kadın gebe kalır ve doğurursa bu erkekleri davet eder, onlara: "Yaptığınız işi biliyorsunuz. Şimdi bu çocuk dünyaya geldi". Erkeklerden hangisini sevmiş ise çocuğu ona nisbet ederdi. Bu adamın çocuğu kendi evlâdı tanınması mecburî idi.

5- *Bigâ nikâhı (Nikâhu'l-bigâ)*: Bir takım kadınlar evlerine gelen erkekleri kabul ettiklerine alâmet olmak üzere kapılarına bayrak asar, her geleni kabul ederlerdi. *Buğye* denilen bu kadınlar, doğrudukları zaman kabul etmiş oldukları adamlar toplanırlar, bir *kâ'if* çağırılırdı. *Kâ'if* çocuğu mevcut erkeklerden hangisine benzetirse, çocuk onun olurdu.

6- *Şigâr nikâhı*: Ağırılık, *mihir* vermeğe hacet kalmaksızın evlenebilmek için erkeklerin velîsi oldukları kadınları (kızlarını, hemşirelerini, kardeşlerinin kızlarını) mübadele suretiyle almaları usûlü. Kadına hiç bir hak tanınmasının bir neticesi olan bu nikâh şekli, Câhiliyye cemiyetinde umumî esas olarak kabul edilen kadını *bız'ın* bir *mihir* mukabilinde satılması usûlünün bir şekli idi. Bu şekilde her iki tarafa mensup kadınların bazıları, birbirlerinin *mihri* sayılıyor demektir. Hazret-i Muhammed, « لا شغار في الاسلام » [İslâm'da *şigâr* yani mübadele yoluyla nikâh yoktur] hadisi ile bu tarz evlenmeyi menetmiştir.

7- *Maqt nikâhı (Nikâhu'l-maqt)*: Babası ölen adamın üvey analarını alması âdeti. İslâm'dan önce babası, kardeşi, oğlu ölen Arap, irsen onların karılarına sahip olurdu. Bu da Câhiliyye Araplarının, ölünün karılarını da develeri, sürüleri gibi bir mal telâkki ederek onun terekesinden saymaları yolundaki örflerinin bir neticesi idi. Ölene vâris olan (yani velîsi olan oğlu, veya babası veyahut kardeşi), onun terekesi arasında karısına da vâris olurdu. Ölen adamın vaktiyle vermiş olduğu *mihir*'den başka bir *mihir* vermeksizin, onunla evlenir veya *mihir*'i kendisi almak üzere kadını başkasıyla evlendirirdi. Kadını vârisi kendisi almak isterse, hemen 'âbâ'sını üzerine atardı. O anadan itibaren kadın, bu adamın zevcesi olurdu.

Velî kadını almak istemezse, ölünün mirasından vaz geçirmek için onu hapsedmek suretiyle evlenmekten menederdi. Şayet ölünün velî olan oğlu henüz çocuk ise, üvey ana onun büyümesine kadar beklemek zorunda kalırdı.

Kadının bu acıklı âkibetlerden kurtulabilmesi için tek yol, kocası ölür ölmez velinin elbisesini üzerine atmasına vakit bırakmadan babasının obasına veya kabîlesinin yanına kaçabilmektir. Bu takdirde kadın hürriyetini kazanmış olurdu.

Bu suretle üvey anasını almış olan adama *dayzen*, bu izdivaçtan doğan çocuğa da *maḳtî* ve *maḳîṭ* denilirdi. Câhiliyye devrinin meşhur adamlarından Eş'âş b. Kays ve Kenâne b. Huzeyme bu tarzda vukubulan izdivaçtan doğmuşlardı.

İslâmiyette kadının terekeye giren mallardan, yani esir mahiyetinde telâkki edilmesi "Ey mü'minler, kadınlara rızaları hilâfına kendinizi vâris kılmanız câiz olmaz..." meâlindeki âyetle¹⁸ kesin olarak menedilmiş, Peygamber Muhammed kadını mal telâkki eden ibtidaî zihniyetin müslümanlıkca bir nevi barbarlık addedildiğini belirtmiştir.

Kur'an tefsirlerinden öğrendiğimize göre İslâmiyetin ilk zamanlarında Ebû Kays b. ül-Eslet adında bir müslüman ölünce, oğlu Câhiliyye devri geleneğine göre üvey anası Kebşe ile evlenmek istemişti. Kadıncağız Peygambere müracaatla üvey oğlunun taziyekinden şikâyet etmişti. Bunun üzerine Peygamber: "Babalarınızın karılarını almayınız! Bu, kötü ve menfur bir iş, pek fena bir yoldur" meâlindeki âyeti¹⁹ tebliğ ederek bu çirkin âdeti kat'î surette menetmiştir.

8- *Mut'a nikâhı*: Velilerin rızalarına lüzum görülmez, kadınlara erkek arasında muvakkat bir zaman için nikâh akdi. Mut'a nikâhında kadın kendi hay'ında kalır, kocasına bir mızrakla bir çadır verirdi. Bu suretle evlenen erkek karısının hay'ında bulundukça o hay'ın halif'i gibi telâkki olunur, izdivac devam ettiği müddetce bu adam karısının hay'ı ile beraber hareket ederdi. Kadın mut'aya nihayet vermek istediği zaman, çadırın kapısını evvelce bulunduğu cihetin aksi tarafına çevirirdi. Kocasını görünce kendi kabîlesine ve baba yurduna dönerdi. Bu izdivactan husule gelen çocuklar, kadına ait olur, o kadının çocuğu diye anılırdı.

Anaerkil devri kalıntısı olan mut'a nikâhı İslâmî devre kadar yaşamış Siyer ve Meğâzî'ye ait en eski kaynaklardan öğrendiğimize

¹⁸ « يا ايها الذين آمنوا لا يجل لكم ان تزوا النساء كرهًا » (Nisâ² sûresi, Âyet 18)
¹⁹ « ولا تنكحوا ما نكح آباؤكم من النساء . . . انه كان فاحشتا ومقتا وساء سبيلا » (Nisâ² sûresi, Âyet 21).

göre ilk zamanlarda tatbik edildiği de olmuştur. Fakat rivayetlerin tehalüfüne göre Hıyber harbi sırasında veya daha sonra mu't'a nikâhı Peygamber tarafından menedilmiş, ikinci halife Ömer bu memnûiyeti kat'ileştirmiştir. Bugünkü İslâm âleminde İmamiyye mezhebine bağlı şiiilerden başka yerlerde mu't'a nikâhı, şer'î bir nikâh şekli olarak tatbik edilmemektedir.

9- Tarihçi Strabon'un kendi zamanında Yemen'de câri olduğunu haber verdiği eski Araplara ait bir nikâh şekli daha vardır. Seyyah tarihcinin ifadesine göre Yemen'de, âile servetini taksimden korumak için, yalnız büyük kardeş evlenirdi. Diğer kardeşler ayrı birer karı alamazlardı. Fakat bu kardeşler fi'len büyük kardeşin zevcesi olan kadınla serbestce münasebette bulunmak hakkını haiz olurlardı²⁰.

10- *Ortaklaşma nikâhı*: Câhiliyye örfüne göre aralarında kardeşlik (muvâhât) akteden iki adamın malları gibi karılarına da müştereken tesahüb etmeleri âdeti. Bu da ibtidaî kavimlerde görülen şeref ve namus telâkkisindeki lâubaliliğin ve kadını mal mahiyetinde addetmenin tabiî neticesi idi.

Câhiliyye Araplarının insanlığın bugünkü anlayışına göre utanıdırıcı mahiyette olan bütün bu nikâh şekilleri, peygamber tarafından kaldırılmış, yalnız velîlerinin rızalarıyla şahitler huzurunda aktedilen nikâh usulü ibka edilmiştir.

Bütün sıcak iklimler gibi Arabistan muhiti de tenasül kabiliyetini kamçılayan coğrafi bir âmil olduğu gibi işsizlikle geçen bedevîlik hayatı için de yegâne meşgale, cinsî münasebetti. Bu hal, fizyolojik ve sosyal bir zaruret olarak çok kadın alınması örfünü tesis

²⁰ Strabon bu âdet yüzünden zuhur etmiş olan şöyle bir garip vak'a da nakleder: Yemen'de şeyhlerden biri kızını on dört kardeşi olan bir adama vermişti. Kadın geceleri kocası olan büyük kardeşle kalırdı. Diğer kardeşlerin de kadından intifa' hakları olduğundan gündüzleri de bunlar kadını ziyaret ederlerdi. İçeriye giren kardeş, diğer kardeşlerin iz'âcına mahal bırakmamak için asâsını kapunun önüne bırakırdı. Diğerleri asâyı görünce geri dönerlerdi. Fakat kadın bu nihaysiz ziyaretlerden usandığından kardeşlerin asâsına benzeyen bir asâ yaptırarak yalnız kalmak istediği zaman bunu kapısının önüne kordu. Bir gün bütün kardeşlerin dışarda olduğunu gören bir kardeş, hemen eve koştu. Fakat kapının önünde asâyı görünce şaşırıldı. Şüphelendi. Kadının babasını çağırdı. Kadının babası geldi. Kapıyı açtırdı. İçeri girdikleri zaman kadının yalnız olduğu görüldü. Kadın asâ hakkında isticvap edilince bu hileyi nasıl bir mecburiyetle tertip ettiğini anlatınca şüphenin yersiz olduğu meydana çıktı.

etmiş, kadının bir mata' sayılmasına yol açmıştır. Bu örf ve telâkkiye göre erkek, serveti ve kudreti nisbetinde istediği kadar karı alıyor, bunlara malî kudreti yettiği derecede câriyeler de katabiliyordu. Câhiliyye devrinde Mekke eşrafından bazılarının, câriyeler hariç olmak üzere, 10'dan fazla zevce sahibi oldukları eski kaynaklarda görülmektedir.

Müslümanlık, Câhiliyye devri örf ve âdetleri, hayat tarzı, ve hayat anlayışı üzerinde bir çok değişiklikler yarattığı gibi, kadın düşkünü olan bu kavmin, nikâh şekilleri ve kadın telâkkileri üzerinde de derin inkilâblar yapmıştır.

Fakat sosyoloji tarihinin pek güzel belirttiği veçhile ictimai inkilâpların en müşküli halkın hoşlandığı ve benimsediği örf ve âdetleri değiştirmek teşebbüsüdür. Çünkü cemiyet nizâmını düzenleyen örf ve âdetler, üzerlerine yığılan asırların geçişiyle, kökleşerek itiyad halini almış olurlarsa onu sökmek güç olur. Çünkü itiyadların yarattığı huyun, insiyakî bir surette varlıklara hâkim olması zarurîdir.²¹

Arapların dinî, ictimai, iktisadî ve siyasî hayatında büyük bir inkilâb yaratan İslâmiyet, Câhiliyye devrinin kadın hakkındaki görüşü ve bu telâkkinin doğurduğu örf ve âdetleri yıkmış, cemiyeti yeni bir anlayışa göre düzenleyen yeni esaslar kurmuştur. Kur'anın büyük sûrelerinden biri olan Nisâ² sûresi, bu yeni esasları ihtiva etmektedir.

Şüphe yok ki, asırların yıdığı telâkkileri değiştirmek, örf ve âdetleri yıkmak, zevceliğe alınacak kadın sayısını tahdid etmek önemli bir inkilâbtı. Böyle bir inkilâbın şiddetli bir mukavemetle karşılaşması pek tabii idi. Peygamberin bu önemli inkilâbı merhale merhale tatbik etmek suretiyle tahakkuk ettirmek metodunu takip etmiş olduğunu görüyoruz: Önce kadını mal makulesi bir esir telâkki eden zihniyet yerine kadının cemiyetin hak ve hürriyetine sahip bir uzuv olduğu kanaatini yerleştirmiş, müteakiben de Araplarca kabulü çok zor olan zevce sayısını tahdid etmek yoluna gitmiş, istenildiği kadar kadın alabilmek serbestliğini kaldırmış, zevce sayısını dörde indirmiş,²² fazlasını kesin olarak menetmiştir. Fakat, Kur'anın müteakip

²¹ "Huy canın altındadır" atalar sözü kökleşmiş kanaatlerin sökülmesindeki müşkilâtı pek iyi ifade etmektedir.

²² Nisâ² suresinin "فَانكحوا ما طاب لكم من النساء مثنى و ثلاث و رباع . . ." âyetinde zevce sayısı dörde hasredilmiştir.

âyetinde dördü geçmemek üzere alınacak zevceler arasında hakkaniyet ve adalet tesisini, âile içinde huzurlu bir hayatın temini gibi tahakkuku âdetâ mümteni olan bir takım şartlarla birden fazla zevce almak müsaadesi kaldırılmış,²³ tek bir kadınla evlenmenin adalet, hak ve ahlâk bakımından tek saâdet yolu olduğu belirtilmiştir.²⁴

²³ Adalet tesisi imkânı olmadığı takdirde zevce sayısını hasr ettiren hüküm: “فان خفتم الا تعدلوا فواحدة...” (Eğer zevceler arasında hakkaniyet ve adalet icablarını yerine getirebilmekten korkar, âile içindeki huzûrun muhafazası imkânını tehlikede görürseniz bir zevce ile iktifa ediniz). Nisâ³ suresi, Âyet 3.

²⁴ Doğrudan doğruya ana kaynaklardan faydalanılarak yazılan bu makalede ele alınan mevzû hakkında, şu eserlere de bakılabilir: G. A. Wilken, *Das Matriarchat bei den alten Arabern*. Leipzig 1884; W. Robertson Smith: *Kinship and Marriage in early Arabia*. London 1903.

